

ПЕРШІ КРОКИ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ (ЗА НЕОПУБЛІКОВАНИМИ ПРОТОКОЛАМИ)

І. ЛЕБЕДЄВА

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті здійснена спроба реконструкції діяльності Генерального секретаріату влітку – восени 1917 р. на підставі неопублікованих протоколів його засідань. Їх текст наводиться у пропонованій публікації.

Ключові слова: Генеральний секретаріат, Центральна рада, уряд.

Аннотация

В статье сделана попытка реконструкции деятельности Генерального секретариата летом – осенью 1917 г. на основе неопубликованных протоколов его заседаний. Их текст помещен в предлагаемой публикации.

Ключевые слова: Генеральный секретариат, Центральная рада, правительство.

Summary

In this article the attempt of reconstruction of General Secretariat's activities in summer – autumn 1917 has been done on the basis of unpublished protocols of its sessions.

Key words: General Secretariat, Central Council, government.

У 1917 р. український народ утворив політичну структуру – Центральну раду і уряд – Генеральний секретаріат, а наприкінці року було проголошено Українську Народну Республіку. Ці події стали першим досвідом державотворення на демократичних засадах в українській історії новітньої доби. Здобутки національного руху і прорахунки, яких припустилися українські політики, розбудовуючи державу, мають велике значення для нащадків, зокрема досвід Генерального секретаріату.

Хоча історіографія діяльності Генерального секретаріату містить численну літературу, вчених передусім цікавили його політичні кроки¹ та діяльність у різних галузях². Водночас недостатньо вивченими залишилися організаційні аспекти його формування і подальшої праці, створення структури уряду, його окремих відомств, налагодження їхньої діяльності, здійснення кадрової політики тощо. Не в останню чергу це пояснюється тим, що у перші дні після створення Генерального секретаріату новопризначені очільники відомств опікувалися передусім політичними проблемами, зокрема намагалися визначити і законодавчо закріпити статус нової структури у переговорах з Тимчасовим урядом. З іншого боку, далася взнаки проблема відсутності фінансового забезпечення діяльності Генерального секретаріату, яке навмисне блокувалося з боку російського уряду. Ще однією причиною недостатнього вивчення першого періоду існування Генерального секретаріату стало знищення великого масиву документів більшовиками у січні – лютому 1918 р., під час встановлення у Києві радянської влади. Тому для наукової реконструкції важливого періоду історії першого українського уряду ХХ ст. доводиться значною мірою спиратися на газетні повідомлення та спомини самих діячів національного руху³, причому обидва види джерел часто не відзначаються об'єктивністю, оскільки відтворюють позиції політичних опонентів.

З огляду на ці обставини важливе значення для дослідження зазначеної проблеми має збірник «Українська Центральна рада: Документи і матеріали», підготовлений вченими Інституту історії України НАН України спільно з Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України⁴. До цього двотомника увійшов великий масив документів, частина з яких присвячена діяльності Генерального секретаріату – його декларації, відозви, звернення і, головне, протоколи його засідань.

Попри стислий стиль викладу, протоколи дають можливість побачити ситуацію «зсередини», певною мірою відчуті атмосферу, яка панувала під час зборів генеральних секретарів, дізнатись про проблеми, що хвилювали новопризначених очільників секретарств, їхні перші кроки на шляху створення відомств і вироблення засад їхньої діяльності. Крім того, з протоколів можна дізнатись, як вирішувалися проблеми, які не були відомими громадськості – наприклад, пошук приміщення для уряду, фінансування роботи відомств, підбір кандидатур на заступників генеральних секретарів, низки повсякденних побутових питань тощо.

Водночас до збірника документів увійшли не всі протоколи засідань уряду. Декілька документів, що зберігаються у фондах ЦДАВО України, залишилися поза увагою упорядників. Це протоколи засідань від 8, 13, 14, 17 липня, 8, 9, 15 вересня, частина протоколу від 19 вересня, протоколи від 12, 13, 14 жовтня 1917 р. та протокол засідання Ради народних міністрів від 1 лютого 1918 р. (дати подано за старим стилем). Усі вони, крім останнього, належать до періоду, коли Генеральний секретаріат мав статус виконавчого органу Центральної ради (до 4 серпня 1917 р.) і крайового виконавчого органу Тимчасового уряду. Останній протокол, попри надзвичайну стислість і малу інформативність, цікавий тим, що став першим урядовим документом після того, як напередодні, 31 січня 1918 р., Рада народних міністрів ухвалила рішення виїхати з Києва⁵. Крім того, на засіданні, де обговорювалося питання збільшення адміністративних прав комісарів, був присутній Голова Центральної ради М.Грушевський, що було загалом нехарактерним для діяльності уряду.

Неопубліковані протоколи доповнюють уже відому інформацію новими фактами, допомагають реконструювати процес вирішення Генеральним секретаріатом питань внутрішньої організації своєї діяльності, відтворюють картину вироблення політики на початковому етапі, до набуття ним статусу уряду УНР. Особливо це стосується липневих протоколів, без яких важко реконструювати його перші кроки. Зокрема, у I томі збірника документів всього два протоколи належать до періоду червня – серпня 1917 р., тобто до того часу, коли після Інструкції Тимчасового уряду від 4 серпня 1917 р. та подальшої політичної кризи, яка охопила Центральну раду і Генеральний секретаріат, останній не розпочав роботу у вересні. До того ж обидва протоколи зафіксували засідання, присвячені політичним питанням. На засіданні 29 червня 1917 р. відбулися переговори між Генеральним секретаріатом і М.Грушевським, з одного боку, та російськими міністрами І.Церетелі та М.Терещенком, які приїхали до Києва після демаршу Центральної ради, – з іншого⁶. На засіданні 8 липня йшлося про ситуацію у зв'язку з виступом полуботківців⁷.

У цей час Генеральний секретаріат вів активну і напружену діяльність, вирішував й інші питання. Зокрема, 8 липня відбулося ще одне засідання – шістнадцяте від моменту його створення, виходячи з нумерації протоколів, на якому розглядалися організаційні питання, а 17 липня відбулося двадцять перше засідання. Через певну обмеженість джерельної бази цього періоду ці чотири документи мають надзвичайне значення для реконструкції перших кроків Генерального секретаріату. Вони містять відомості про кошториси генеральних секретарств і дають можливість дослідити процес створення цих відомств, які згодом стали першими українськими центральними органами виконавчої влади.

Ці декілька документів дають можливість побачити, що генеральні секретарі, попри відсутність досвіду відповідної роботи, завзято взялися до справи. Одним з першочергових питань вони вважали визначення статусу Генерального секретаріату та чітке окреслення сфери його компетенції. На засіданні 8 липня було ухвалено доручити розробити проекти відповідних документів голові Генерального секретаріату, генеральному секретарю внутрішніх справ В.Винниченку, генеральному секретарю міжнародних справ В.Садовському і товаришу генерального секретаря міжнародних справ О.Шульгину (док. №1). 10 липня (протокол

не зберігся) було розглянуто першу редакцію документа, який був названий «Тимчасовими головними основами вищого управління на Україні», потім до проекту були внесені деякі корективи Комітетом Центральної ради (Малою радою), ще двічі (13 і 14 липня) Генеральний секретаріат працював над його остаточною редакцією (док. №2, 3). Нарешті 16 липня документ, який отримав назву «Статут Генерального секретаріату», був ухвалений на засіданні Малої ради⁸. Ця подія стала каталізатором загострення стосунків з Тимчасовим урядом, що потягло за собою тривалі й драматичні переговори з російськими міністрами, прийняття останніми Інструкції Генеральному секретаріату від 4 серпня 1917 р., гостру реакцію на неї українських політичних кіл і, врешті-решт, серпневу кризу Генерального секретаріату, ініційовану УПСР. Від цього моменту стали швидко розходитися шляхи партнерів по коаліції. Українські есери стали на шлях радикальних кроків, з якого вони вже не звернули, завершивши у січні 1918 р., за висловом П.Христюка, свій «рішучий наступ проти Винниченківського Секретаріату»⁹. З іншого боку, виразно окреслилося помірковане крило Генерального секретаріату, яке склали українські соціал-демократи і українські соціалісти-федералісти. Їм вдалося у серпні 1917 р. втримати ситуацію і не допустити розпуску з такими зусиллями сформованого Генерального секретаріату, але досягти прогресу в стосунках з Тимчасовим урядом так і не вдалося.

Запропоновані документи свідчать, що, приступаючи до розробки статуту, діячі українського національного руху не очікували такого бурхливого розвитку подій. Липневі протоколи демонструють, що засідання відбувались у спокійній тональності, секретарі розглядали організаційні питання, опікувалися налагодженням роботи своїх відомств і виробленням їхньої політики.

Іншим цікавим аспектом запропонованих документів є те, що вони ознайомлюють з внутрішньою «кухнею» Генерального секретаріату, який наполегливо намагався налагодити свою роботу, не чекаючи затвердження з боку Тимчасового уряду. Генеральні секретарі розробляли плани діяльності власних відомств та кошториси їхнього утримання. 13 липня були розглянуті бюджети Генеральних секретарств фінансів і судових справ, 14 липня – секретарства земельних справ, 17 липня – Генерального секретарства освіти.

Безумовно, ці чотири документи не можуть повною мірою відтворити важку щоденну працю, яку здійснювали генеральні секретарі у налагодженні роботи своїх відомств, але й цих фрагментарних відомостей достатньо, щоб зробити висновок про їхню наполегливість. Так, до кошторису Генерального секретарства фінансів було включено пункт про утворення комітету з фахівців для розробки основ фінансової політики (недостатнє фінансування стало однією з проблем, яку так і не змогли вирішити ані Генеральний секретаріат, ані Рада народних міністрів). Прохання цього секретарства виділити кошти на вивчення питання про цукрову і тютюнову промисловість свідчить, що від моменту свого створення Генеральний секретаріат шукав можливості для фінансування українських органів власними силами (док. №2). Це спростовує закиди політичних опонентів, що у цей період генеральні секретарі переймалися лише політикою, форсували події, перескакували через необхідний підготовчий етап організаційної роботи¹⁰.

Бюджет Генерального секретарства судових справ містить матеріал про субсидії Українському судовому комітету та Українському правничому товариству. До речі, на той момент до штату секретарства входило усього дві особи – сам генеральний секретар В.Садовський та діловод Ю.Мироненко.

Намагання тісно співпрацювати з громадськими і професійними організаціями, залучати до розробки своєї політики фахівців і науковців було характерним для всього періоду існування Генерального секретаріату. Зокрема, бюджет Генерального секретарства освіти передбачав виділити кошти Українській учительській спілці, Комітету національного театру та фінансувати

роботу товариства з розробки української термінології (док №4), бюджет Генерального секретарства земельних справ передбачав кошти для Українських земельного та лісового комітетів (док. №3).

Ці чотири бюджети є важливим свідченням того, як генеральні секретарі приступали до нової, незвичної для себе діяльності. Це були перші кроки українського уряду, приховані від очей громадськості, але надзвичайно важливі для майбутньої діяльності. Тим більше, якщо зважити на несприятливі умови й обмежені можливості, в яких розпочав роботу перший український уряд ХХ ст. Зокрема, зауваження, які містяться наприкінці протоколів, що чергове засідання відбудеться у приміщенні Центральної ради, розшифрував В.Винниченко з притаманною йому емоційністю: «Ми все містились у тих самих двох закапелочках, де не було місця для двох столів. Ми навіть не мали ніяких засобів відповідати на ту масу звертань до нас»¹¹.

Важливою проблемою діяльності Генерального секретаріату під час усього періоду його існування була відсутність спільної позиції щодо принципових питань. Не в останню чергу це залежало від стосунків між новопризначеними очільниками відомств. Вони були рекрутовані з українських політичних кіл і не мали досвіду діяльності в урядових установах, не були професіоналами. Генеральний секретаріат представляв собою, за роздратовано-гумористичним висловом П.Стебницького, «організоване представництво трьох політичних напрямів – соціалісти, белетристи та гімназисти»¹². Причому на взаємини між секретарями впливало передусім те, до якої політичної сили вони належали.

Ця проблема досі не отримала достатнього висвітлення в українській історіографії. Персональна діяльність генеральних секретарів влітку 1917 р., їхні позиції з тих чи інших питань вивчена фрагментарно. Зокрема, майже не залишилося відомостей про діяльність М.Стасюка на посаді генерального секретаря продовольчих справ. М.Грушевський охарактеризував його як «аматора сильних, брутальних форм боротьби»¹³. Відомий демарш М.Стасюка під час серпневої політичної кризи, коли він після оприлюднення Інструкції Тимчасового уряду демонстративно залишив посаду генерального секретаря¹⁴. Його радикалізм ілюструє й протокол засідання від 13 липня, на якому Стасюк заявив, що «Комітет Центральної ради з участю представників меншостей не може витратити гроші з Національного фонду». Це змусило Генеральний секретаріат доручити О.Шульгину опрацювати питання про «забезпечення національних інтересів українського народу» (док. №2).

На цьому ж засіданні Генеральному секретаріату була зачитана заява С.Єфремова з проханням про відставку. Причиною відставки була названа хвороба і необхідність виїзду з Києва. Це стало першою зміною у складі Генерального секретаріату, хоча причини відставки, названі у заяві, викликають сумнів. На шпальтах «Нової ради» була подана гостра позиція С.Єфремова щодо діяльності Генерального секретаріату. На його думку, «спроби переймання власті, умови з правительством, доживання й хвилювання з приводу подій високої політики» призвели до того, що Центральна рада і Генеральний секретаріат стали втрачати свій авторитет в українському суспільстві, оскільки з формальним визнанням уряду до Генерального секретаріату перейшла «відповідальність за те, що по суті речей од Центральної Ради не залежало»¹⁵.

Справді, у цей час Генеральний секретаріат значну увагу приділяв проблемі стабілізації відносин з Тимчасовим урядом, щоб приступити до реальної праці. З цього приводу цікавим видається рішення про склад делегації до Петрограда, ухвалене на засіданні 14 липня (док. №3). Було вирішено командувати до столиці В.Винниченка і генерального секретаря фінансових справ Х.Барановського. Водночас було зазначено, що у разі включення до делегації двох представників національних меншин, щоб забезпечити перевагу національної позиції, українську сторону доповнить В.Садовський.

У вересні 1917 р., після подолання політичної кризи, Генеральний секретаріат, маючи статус виконавчого органу Тимчасового уряду, вважав, що вступив у новий етап своєї діяльності. За висловом В.Винниченка, «останній крок було зроблено й українська влада переступила з національно-моральної сфери в державно-правову»¹⁶. Перше засідання нового органу після затвердження складу генеральних секретарів з боку загальноросійського уряду відбулося 3 вересня 1917 р. Підкреслюючи новий статус, Генеральний секретаріат поновив нумерацію протоколів¹⁷.

У фондах ЦДАВО України зберігаються шість протоколів цього періоду та частина протоколу засідання Генерального секретаріату від 19 вересня 1917 р., які залишилися поза увагою упорядників вищезгаданого збірника документів. Вересневі засідання свідчать про певний стриманий оптимізм, з яким генеральні секретарі приступили до праці (док. №5, 6, 7, 8). На зборах 15 вересня було ухвалено рішення: «В кожному секретаріаті провадити органічну роботу ширше і докласти про неї Секретаріатові щотижня» (док. №7). Питання, винесені на загальне обговорення, стосувались організації процесу розгортання діяльності українських відомств, регламенту засідань самого Генерального секретаріату, формалізації процесу формування порядку денного зборів секретарів, виготовлення печаток секретарств, інформування населення про діяльність нового органу. Ці рішення доповнюють вже відому з опублікованих документів¹⁸ картину розгортання діяльності українського уряду новими подробицями.

Зокрема, неопублікована у збірнику документів «Українська Центральна рада» частина протоколу засідання Генерального секретаріату від 19 вересня 1917 р. цікава тим, що серед поточних питань вперше прозвучала думка про необхідність створення Малою секретаріату, щоб розвантажити очільників відомств від менш важливих справ (док. №8). На той момент генеральні секретарі визнали цю пропозицію передчасною. До ідеї оптимізації своєї роботи український уряд знову повернеться наприкінці 1917 р., але Малий секретаріат, який розпочне роботу 1 січня 1918 р., через декілька тижнів припинить своє існування разом з Генеральним секретаріатом¹⁹.

На засіданні 9 вересня виступив В.Винниченко з головними положеннями, які, на його думку, має містити нова програма діяльності Генерального секретаріату. Сам проект декларації доручили скласти О.Шульгину (док. №6).

На цьому ж засіданні генеральний контролер О.Зарубін від імені російських есерів і меншовиків спільно з партією Бунд висунули кандидатури К.Василенка на генерального секретаря праці та М.Рафеса на його заступника з правом останнього брати постійну участь у засіданнях Генерального секретаріату з дорадчим голосом. Дотримуючись політики пошуку компромісу з неукраїнськими громадськими організаціями, Генеральний секретаріат погодився на цю умову, яка фактично ділила одну посаду між двома особами й надавала фігурі заступника окреме політичне значення (втім, це рішення не було затверджено Малою радою, після чого М.Рафес подав у відставку²⁰). 15 вересня виконуючий обов'язки генерального секретаря праці К.Василенко вперше був присутній на зборах Генерального секретаріату (док. №7).

Це рішення стало одним з кадрових прорахунків українського уряду. Кар'єра Василенка як генерального секретаря виявилася недовгою. Через кілька днів навколо його особи розгорівся скандал. К.Василенко як заступник редактора газети «Киевская мысль» впродовж року публічно виступав проти українського національного руху і був випадковою особою серед генеральних секретарів. Коли Тимчасовий уряд призначив К.Василенка комісаром м. Києва, той, не вагаючись, зрікся своєї посади у Генеральному секретаріаті і подав у відставку. На засіданні 13 жовтня Генеральний секретаріат відреагував на цей крок Василенка відповідною заявою (док. №10)²¹.

Переговори з Тимчасовим урядом щодо надання Генеральному секретаріату реального статусу крайового органу виконавчої влади, припинення зносин Петрограда з місцевими урядовими установами через його голову, налагодження фінансування нових українських відомств, на що генеральні секретарі розраховували у вересні 1917 р., виявилися марними. Налагодити фінансування не допомогла й особиста поїздка генерального секретаря фінансових справ М.Туган-Барановського до російської столиці (док. №7). Тимчасовий уряд вперто ігнорував Генеральний секретаріат й не поспішав включати його до системи органів виконавчої влади. Генеральні секретарі не отримали жодних реальних важелів, щоб впливати на ситуацію в Україні. Стосунки між українським органом й загальноросійським урядом загострювались. 11 жовтня Генеральний секретаріат вирішив звернутися до Тимчасового уряду з меморандумом «для ознайомлення з станом справи і вимогами Секретаріату». Відповідний документ, названий «Меморандумом Генерального секретаріату України Тимчасовому урядові Російської республіки», було розроблено В.Винниченком й ухвалено на засіданні 13 жовтня (док. №9) й того ж дня він з'явився у пресі²². Це тільки поглибило гостроту стосунків між Києвом і Петроградом. Жовтневі протоколи засідань виразно демонструють реакцію Генерального секретаріату на цю ситуацію. Засідання 12, 13 і 14 жовтня присвячені суто політичним питанням, зокрема тим, які мали допомогти натиснути на російський уряд – обговоренню згаданого меморандуму, виробленню позиції Генерального секретаріату щодо Українських Установчих зборів, інформуванню Тимчасового уряду про настрої українського селянства.

Конфлікт між Центральною радою і Генеральним секретаріатом, з одного боку, й Тимчасовим урядом так і не був вирішений. Ситуація змінилася після більшовицького перевороту і проголошення третім Універсалом Української Народної Республіки 7 листопада 1917 р. Попри певні автономістичні настрої, які панували у центральнорадівських політичних колах у перші місяці після цієї події, Генеральний секретаріат фактично одразу перетворився на вищий орган виконавчої влади УНР. З цього моменту розпочався новий період його діяльності у статусі повноправного українського уряду.

Пропоновані документи пройшли археографічну обробку. Для полегшення користування вони подані у такій самій формі, яку обрали упорядники збірника «Українська Центральна рада». Документи публікуються переважно за правилами орфографії сучасної української мови зі збереженням їх мовно-стилістичних особливостей. Помилки виправлено без застережень, пропущені знаки пунктуації проставлено так, щоб зміст тексту не змінився. Відсутні в оригінальному тексті слова і частини слів взято у квадратні дужки. Всі дати подано за старим стилем.

№ 1

8 липня 1917 р.²³

На засіданні були: В.Винниченко, С.Петлюра, Б.Мартос, О.Шульгин, М.Стасюк, П.Христюк²⁴. Головою був В.Винниченко, секретарем – П.Христюк.

1. Обміркували питання про взаємні відносини між Комітетом [Центральної] Ради²⁵ і Генеральним Секретаріатом. Товаришам В.Садовському і О.Шульгину, яким доручено розробити проект взаємних відносин, дано право кооптувати в свій склад потрібних людей для складання проекту. Одночасно доручено В.Винниченкові розробити питання про об'єм компетенції Генерального Секретаріату і взаємно-відносини його (Секретаріату) з правительством.

Ухвалено: прохати т.т. П.Стебницького²⁶ і М.Ткаченка²⁷ взяти участь в розробленні цього питання останнього.

2. Обміркували заяву *О.Шульгина* про те, що, на його думку, справу з національним з'їздом народів Росії, що домагаються федерації²⁸, треба на якийсь час одкласти, поки не в'ясниться становище. З думкою т. О.Шульгина погодились та ухвалили передати справу на вирішення Комітету [Центральної Ради].

3. Слідуюче засідання призначено на 9 липня 1917 року о 5 год[ині] веч[ора].
Оригінал підписали Голова Генерального Секретаріату В.Винниченко і генеральний писар П.Христюк.
З оригіналом згідно:
Завідуючий канцелярією Генерального Секретаріату

В.Бойко
Ф.1063, оп.1, спр.1, арк.1.
Машинопис, засвідчена копія.

№ 2

13 липня 1917 р.

На засіданні були: В.Винниченко, В.Садовський, Х.Барановський, М.Стасюк, І.Стешенко, М.Полозов²⁹, П.Христюк, О.Шульгин. Під час засідання прибув на засідання Б.Мартос.

Головою був В.Винниченко, секретарем – П.Христюк.

1). Заслухали доклад *О.Шульгина* про ті зміни, які зробила комісія Комітету [Центральної] Ради в «Головних основах тимчасового вищого управління на Україні»³⁰, ухвалених Генеральним Секретаріатом 10-го липня.

На засідання прибув Б.Мартос. В.Винниченко через неодкладні справи оставив засідання, передавши головування Х.Барановському.

2). Перервавши обміркування докладу О.Шульгина, перейшли до розгляду бюджетів секретарів.

Ухвалено: а) бюджет генерального секретаря в справах фінансових до 1-го серпня 1917 р.:

1. Місячна платня генерального секретаря в справах фінансових	750 [р.] 00 [к.]
з 15/V по 1/VIII-1917 р. – 500 [р.] 00 [к.]	
2. Його товариша: а) з 10/VII по 1/VIII-1917 р. – 500 р. 00 [к.]	355 р. 00 [к.]
б) Його ж як завідуючого бухгалтерією – 325 р. 00 [к.]	231 р. 00 [к.]
3. Утворення і утримування фінансової комісії із представників науки за липень	500 р. 00 [к.]
4. На розроблення питання про цукроварну та тютюнову промисловість	500 р. 00 [к.]
5. Місячна платня співробітників генерального секретаріату ³¹	4500 р. 00 [к.]
6. На видатки на канцелярію, пошту, друки і різне	1164 р. 00 [к.]
Всього	8000 [р.] 00 [к.]

б) бюджет секретаря по справах судових з 15 червня по 31 липня 1917 р.:

Генеральний секретар Садовський В.В.	500 р.	750
Товариш генерального секретаря (вакансія)	450 р.	675
Діловод Мироненко Ю.Я.	250 р.	375
Субсидія Краєвому судовому комітетові	1500 р.	1500
Субсидія Правничому товариству	1500 р.	1500
Випадкові трати до 1/VIII	300 [р.]	300
Разом		5100

На засідання повернувся В.Винниченко. Х.Барановський передав головування В.Винниченкові.

в) Заслухали далі обрахунок видатків Генерального військового комітету³² до 1-го серпня, поданий *М.Полозовим*. Ухвалили розгляд обрахунку одкласти до приїзду генерального секретаря С.Петлюри³³ і до повернення з Петрограду генеральних секретарів³⁴. З огляду ж на те, що гроші військовому комітету потрібні зараз, ухвалено видати субсидію Генеральному військовому комітетові в розмірі 12 тисяч руб[лів]. Постанову сю внести на затвердження Комітету [Центральної] Ради (в повному його складі). *М.Стасюк* голосував проти цієї останньої

постанови і просив занести в протокол таку його думку: «Вважаю, що Комітет Ц[ентральної] Р[ади] з участю представників меншостей не може витратити грошей з Національного фонду³⁵, а через те голосую проти внесення в цей Комітет пропозиції про асигновку з Національного фонду субсидії».

3). Ухвалили далі доручити товаришові генерального секретаря по справах національних О.Шульгину розробити проект програми забезпечення національних інтересів українського народу.

4). В зв'язку з загальним питанням про розходження коштів Національного українського фонду ухвалили: доручити Х.Барановському порушити в Комітеті [Центральної] Ради питання про порядок розходження Українського національного фонду.

5). Ухвалено видати тов[аришу] ген[ерального] секр[етаря] по військових справах М.Полозову в формі авансу 3000 рублів на військові потреби.

6). Заслухали заяву *Б.Мартоса* про арешт М.Криворотченка³⁶, обраного городською головою Полтави. Мартос запропонував Секретаріатові взяти Криворотченка на поруки і прохати військову владу увільнити його від кари «за уклонение от воинской повинности», позаяк Криворотченко являється видатним громадським діячем, який всі свої сили віддавав на закріплення нового ладу, працюючи в Полтавській губ[ернії]. *М.Стасюк* висловив думку, що Генеральний Секретаріат може тільки підтримати прохання громадських організацій і соціалістичних партій Полтави перед правительством про увільнення з-під арешту Криворотченка, коли таке прохання правительству буде подано.

Після цього було оголошено перерву на 10 хвилин для переговорів з делегатами з Полтавщини в справі Криворотченка.

Розпочавши засідання після перерви, ухвалили: питання про арешт Криворотченка передати генеральному секретареві по внутрішніх справах.

7). Заслухали заяву товариша секретаря по національних справах *О.Шульгина* про те, що С.О.Єфремов занедужав, виїхав з Кисва і просив увільнити його з складу Секретаріату. Заяву цю прийняли до відома і доручили О.Шульгину виконувати обов'язки секретаря по національних справах.

8). Чергове засідання Секретаріату призначено на 14 липня о 1 годині дня в помешканні Ц[ентральної] Р[ади]. П.Христюк заявив, що він не може бути на цьому засіданні, позаяк має на 14 липня невідкладні справи.

9). Винниченко передав головування Б.Мартосові і оставив засідання. На засідання прибув П.Понятенко³⁷.

10). Після цього перейшли до обговорення доповіді *О.Шульгина*. За браком часу доклад був обміркований тільки з принципіального боку, а не по пунктам.

Голова Генерального Секретаріату

В.Винниченко

Генеральний писар

П.Христюк

Ф.1115, оп.1, спр.32, арк.25, 25зв., 30.
Машинопис, оригінал.

№ 3

14 липня 1917 р.

На засіданні були: В.Винниченко, Х.Барановський, М.Стасюк, Б.Мартос, І.Стешенко, М.Полозов, О.Шульгин, В.Садовський.

Головою був В.Винниченко, секретарем – В.Садовський.

І. На засідання прибули представники Об[’єднаної] є[врейської] с[оціал]-д[емократичної] р[обітничої] п[артії], які заявили, що на засіданні національних меншостей од євреїв блоком

с[оціал]-д[емократів], с[оціалістів]-р[еволюціонерів] і Бунда обібраний представником в Генеральний Секретаріат представник Бунда тов. Рафес³⁸, якого вони не вважають представником єврейської національності. Заяву прийняли до відома.

II. По заяві *М.Стасюка* стверджено товаришем його (генерального секретаря по справах продовольчих) А.І.Литвиненка.

III. Обмірковували питання про поїздку членів Секретаріату до Петрограду для переговорів з правительством. Вирішили, що виїхати мають (14 липня б.р.) – В.Винниченко і Х.Барановський. В тому разі, коли від національних меншостей поїде до Петрограду два представники (члени Генерального Секретаріату), разом з Винниченко і Барановським має виїхати до Петрограду і генеральний секретар В.Садовський.

IV. Обмірковували ті зміни, які зроблені Комітетом [Центральної] Ради і комісією Комітету в проєкті «Тимчасових головних основ вищого управління на Україні». З деякими поправками «Тимчасові головні основи» ухвалені.

V. Ухвалили обрахунок удержання генерального секретарства по земельних справах по 1 серпня 1917 р.:

1. Платня генеральному секретареві (1 і 1/2 міс[яці])	750 р.
2. Два товариші генерального секретаря (півт[ора] міс[яці])	800 р.
3. Спеціаліст правник (один міс[яць])	500 р.
4. П'ять організаторів (півміс[яця])	1000 р.
5. Роз'їзди	1000 р.
6. Директор канцелярії	200 р.
7. Два директори одділів (півмісяця)	400 р.
8. Десять писарів (півміс[яця] і один місяць)	1000 р.
9. Земельний комітет	1500 р.
10. Лісовий комітет	100 р.
11. Бібліотека і госп[одарські] видатки	500 р.
Всього	7750 р.

Чергове засідання призначено на 15 липня в помешканні Цент[ральної] Ради.

Голова Генерального Секретаріату

Генеральний писар

З оригіналом вірно

В.Бойко

Ф.1115, оп.1, спр.32, арк.26, 26зв.

Машинопис, засвідчена копія.

№ 4

17 липня року 1917 р.

На засіданні були: М.Стасюк, Б.Мартос, О.Шульгин, С.Петлюра, І.Стешенко, П.Понятенко, товариш генерального секретаря по національних справах М.Зільберфарб.

Головою був В.Садовський, секретарем – П.Христюк.

1. Заслухали доклад генерального секретаря по справах військових *С.Петлюри* про його поїздку в Ставку Верховного головнокомандуючого. С.Петлюра повідомив, що Верховний Головнокомандуючий держиться тієї думки, що населення при окупації прифронтових місцевостей повинно зоставатись на місцях і через це Ставка має звернутись до Генерального Секретаріату з проханням вжити відповідних заходів в цій справі – аби заселення зоставалось на місцях, дбало про порядок і допомагало відступаючим військовим частинам. Торкнувшись загального військового становища на фронті, С.Петлюра зазначив, що на фронті вже існують військові суди, що мітинги заборонені, а функції полкових, дивізійних і інших військових комітетів зужуються. Наслідки прориву фронту німцями ще й досі цілком не вияснені.

Перейшовши до тих конкретних справ, в яких велася розмова в Ставці, С.Петлюра зазначив, що в справі організації українських ударних батальонів вдалось дійти до певного порозуміння. Принципіально в Ставці не мають нічого проти організації українських ударних батальонів (в числі 4), але зазначають, що на перешкоді може стати недостача зброї. С.Петлюра довів до відома Верховного Головнокомандуючого про те незадоволення, яке викликає серед українського громадянства (переважно серед селянства) перевозка українців новобранців з України в центральні російські губернії. Верх[овний] Головнокоманд[уючий] погодився з думкою, що цю справу необхідно негайно полагодити і обіцяв вжити всіх можливих заходів до цього. Зокрема, Верх[овний] Головнокоманд[уючий] обіцяв при першій змозі дати в Київ Кубанський Козачий (Черноморський) полк. В справі освідомлення вояків про згоду, що сталася між Центральною Радою і Временним правительством, Верх[овний] Головнокоманд[уючий] обіцяв оповістити військо про другий Універсал Центральної Української Ради і постанову Временного правительства. На домагання повернути з армії народних учителів українців Верховн[ий] Головнокоманд[уючий] сказав, що 1 сентября буде видано наказ про повернення всіх учителів з армії і що таким чином вирішиться і питання про повернення учителів українців. В справі українізації офіцерського складу армії Верховн[ий] Головнокоманд[уючий], між іншим, обіцяв українізувати в Києві дві школи прапорщиків. Між іншим, в Ставці дали згоду видавати представникам Центральної Ради пропуски в армію для одвідування окремих військових частин.

Закінчуючи доклад, С.Петлюра висловив думку, що в Ставці вдалось розв'язати в бажаному напрямі більшість порушених ним справ.

Доклад С.Петлюри прийняли до відому і доручили, в зв'язку з докладом, П.Понятенкові скласти проект телеграми Генерального Секретаріату до Верховн[ого] Головнокоманд[уючого] з проханням, аби Верховн[ий] Головнокоманд[уючий] видав наказ, щоб при окупації прифронтових місцевостей населення зоставалось на місцях, а також щоб військо, одступаючи, не нищило безоглядно хліба і іншого харчового припасу.

На засідання прибув генеральний секретар почти і телеграфу А.Н.Зарубін.

2. Заслухали телеграму комісара Галичини і Буковини Дорошенка³⁹ про те, що темні сили збираються повторити у Чорновцях калушський погром. Керуючись їх вказівками, контррозвідка 8-ої армії робить арешти місцевих громадських діячів, особливо українців, не зважаючи на те, що діячі ті держаться цілком лояльно по відношенню [до] Временного правительства. Комісар Дорошенко прохає негайного розпорядження і увільнення арештованих.

Ухвалили доручити С.Петлюрі передати копію телеграми Дорошенка в Ставку Верховного Головнокоманд[уючого].

Маючи неодкладні справи, А.Зарубін засідання оставив.

3. Заслухали і ухвалили бюджет генерального секретаря по освіті І.Стешенка на місяць липень:

1	Платня генеральному секретареві з 25 червня	600 руб.
2	[Платня] діловоду з 28 червня	220 руб.
3	[Платня] помішнику діловода з 10 червня	100 руб.
4	[Платня] двом помішникам діловода з 15 липня	75 руб.
5	[Платня] писарю з 15 липня	40 руб.
6	[Платня] трьом комісарам губернським з 15 липня	675 [руб.]
7	[Платня] голові мистецького відділу	300 [руб.]
8	Субсидія Науковому товариству (на термінол[огію])	300 [руб.]
9	Субсидія Учительській спілці	500 [руб.]
10	Позичка Комітету національного театру	20000 [руб.]
11	Напередбачені відатки	190 [руб.]
	Всього	23000 [руб.]

4. Заслухали прохання Головного начальника Київського воєнного округу Оберучева від 14 липня 1917 року – вислати йому посвідчення для офіцерів з полку Полуботка, за котрих ручається [Центральна] Рада, а також вказати йому, де перебувають ті офіцери з цього полку, за яких [Центральна] Рада не ручається і які не були арештовані⁴⁰. Одночасно Оберучев прохає повідомити його, чи правда, що [Центральна] Рада дала полуботківцям прапор полка імені Полуботка.

Ухвалили: передати копію листа в часті, що торкається офіцерів, генералу Кондратовичу⁴¹ з тим, щоб генерал Кондратович подал Главному начальнику Київської [військової] округи Оберучеву посвідчення про тих офіцерів, які були zostавлені на волі по наказу генерала Кондратовича.

5. Обміркували питання про помешкання для Генерального Секретаріату⁴².

Ухвалили: звернутись до Главного начальника Київського воєнного округу Оберучева з проханням рекувізувати для потреб Секретаріату другий поверх помешкання готеля «Савой» на Хрещатику.

6. Ухвалили доручити В.Садоському виконувати на час виїзду Х.Барановського обов'язки генерального секретаря по справах фінансових.

7. Доручили генеральному писареві П.Христюкові купити автомобіль для потреб Секретаріату.

Чергове засідання призначено на 18 липня о 7 годині вечора.

За Голову Генерального Секретаріату генеральний писар

П.Христюк

Ф.1115, оп.1, спр.32, арк.27, 27зв., 29.

Машинопис, оригінал.

№ 5

8 вересня 1917 р., вечірне

Присутні: Винниченко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгин⁴³.

Постановлено: просити генеральних секретарів в справах, що вимагають законодавчого затвердження, виготовляти внесення в формі відповідних мотивованих записок і заздалегідь роздавати їх секретарям для попереднього ознайомлення і обміркування.

Вислухано словесний доклад голови Військового комітету *Петлюри* про вільне козацтво.

Постановлено: 1) порозумітись в сій справі з комісарами⁴⁴, послати спеціальних комісарів для ознайомлення з нею на місцях і на підставі усіх даних виготовити мотивовану записку і роздати її секретарям для обміркування.

Голова Генерального Секретаріату

В.Винниченко

Генеральний писар [без підпису]

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 7.

Машинопис, оригінал.

№ 6

9 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Зільберфарб, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгин.

Постановлено: видати відозву до місцевих офіціальних установ, що затверджений Временним правительством Секретаріат приступив до виконання своїх обов'язків.

Вислухано заяву секретаря-контролера, що об'єднана організація російських с[оціалістів]-р[еволюціонерів], меншовиків і Бунда пропонує на секретаря праці д. Василенка⁴⁵ і заступником його, з правом постійної участі в засіданнях Секретаріату – д. Рафеса.

Постановлено: кандидатуру д. Василенка прийняти і поставити її на затвердження Комітету [Центральної Ради], порозумівшись попередю з фракціями; що ж до д. Рафеса, то признаючи його кандидатуру відповідною, обміркувати поставлену щодо його умов окремо.

Обговорювано кандидатури на секретаря торгу й промисловості.

Постановлено: увійти в переговори з д. Чернишом⁴⁶.

Вислухано складені головою Секретаріату план і основні точки декларації Секретаріату.

Постановлено: доручити секретареві в справах національних скласти проект декларації.

Голова Генерального Секретаріату

В.Винниченко

Генеральний писар [без підпису]

Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.10.
Машинопис, оригінал.

№ 7

15 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Туган-Барановський, Савченко-Більський, Зільберфарб, Стешенко, Лотоцький, Василенко, Зарубін, Шульгин, Красковський⁴⁷.

Вислухано заяву секретаря-контролера, щоб було внесено в протокол його пояснення, що він не був при обговорюванні на засіданні 8-го вересня справи офіційної мови на Україні⁴⁸.

Вислухано пропозицію секретаря в справах фінансових – установити штраф по 1 р. за хвилину за опізнення на засідання. Пропозицію прийнято.

В.о. секретаря праці вніс запитання, з яким правом він присутній на засіданнях Секретаріату до свого затвердження. Постанавлено: вважати його присутнім з дорадчим голосом.

Вислухано доклад секретаря в справах фінансових про наслідки його зносин з офіційними сферами в Петрограді щодо бюджету.

З приводу того докладу та уваг товариша секретаря в справах національних Зільберфарба постановлено:

1) До 1 жовтня виготовити в кожному секретаріатові проекти обрахунків і штатів і передати їх на розгляд окремої комісії, яку буде обрано;

2) Обрахунок і штати подати на затвердження Центральної Ради;

3) Доручити генеральному писарю і секретареві фінансів виробити план бюджету.

Постановлено: 1) негайно опублікувати відозву до людності і органів урядових.

2) В кожному секретаріаті провадити органічну роботу ширше і докладати про неї Секретаріатові щотижня.

3) Кожний секретаріат має подавати в пресу відомості про свою діяльність, генеральний писар – про діяльність усього Секретаріату.

Вислухано складений Головою Секретаріату проект загальної частини декларації Генерального Секретаріату України і уваги до того проекту.

Постановлено: докінчивши проект декларації і доповнивши її тими увагами, що внесені на засіданні, розмножити її і роздати секретарям для обміркування.

Постановлено: призначені на засіданні 15 вересня справи про офіційну мову, про циркуляр секретаря освіти, про академію мистецтва, про господарські справи і про печтку Секретаріату одкласти на ближше засідання.

*В.Винниченко, О.Зарубін, І.Стешенко, М.Савченко-Більський, М.Зільберфарб,
О.Шульгин, І.Туган-Барановський
Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.16, 16зв.
Машинопис, оригінал.*

№ 8⁴⁹

19 вересня 1917 р.

[...] Вислухано доклад юриконсульта в справі найма помешкання і Миської Думи. Запрохано по справі заключення Генерального Контрольора.

Постановлено: вирішення цієї справи відкласти до засідання 20-го вересня, коли Генеральний Контрольор дасть своє заключення.

Вислухано сміту в справі ремонту помешкання, занятого Секретаріатом, і другі господарські справи.

Постановлено: доручити Господарському Комітету робити ремонт у тій сумі, яка буде для цього потрібна; бажано тільки, щоб не робилося нічого зайвого. Печатку для Генеральних Секретарств робити з написами «Генеральний Секретаріат України, секретарство». Автомобілі призначено купити, як бюджет це дозволить.

Вислухано: пропозицію про розгляд не важних справ не в пленумі Секретаріата, а в малій раді Секретарів.

Постановлено: признати цю пропозицію передчасною.

Вислухано: пропозицію обміркування необхідності урядового комсара для міста Києва.

Постановлено: питання по цій справі відкласти.

Вислухано пропозицію по справі вироблення проекта боротьби з грабіжами в Києві.

Постановлено: просити Секретарство Внутрішніх Справ виробити по цьому питанню проект и внести його в Секретаріат.

*В.Винниченко, О.Лотоцький, М.Туган-Барановський, К.Василенко, М.Рафес, О.Зарубін,
І.Стешенко, О.Шульгин, М.Савченко-Більський, М.Зільберфарб
Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.19–19зв.
Машинопис, оригінал.*

№ 9

12 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі – Винниченко, Шульгин, Лотоцький, Туган-Барановський, Стешенко, Савченко-Більський, товариші секретарів – Мірний⁵⁰, Міцкевич, Красковський.

Заслухано і докладно обговорено проект записки до Тимчасового уряду про стан справи і вимоги Секретаріату⁵¹.

Доручено генеральному писарю зробити деякі зміни в записці і подати на розгляд Секретаріату на 13 жовтня в ранішнє засідання (о 11 години).

*В.Винниченко, І.Стешенко, М.Савченко-Більський, І.Шульгин, І.Красковський, І.Мірний,
М.Туган-Барановський, О.Лотоцький
Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.37.
Машинопис, оригінал.*

№ 10

13 жовтня 1917 р., вечірнє

Присутні: генеральні секретарі – Винниченко, Лотоцький, Туган-Барановський, Шульгин, Стешенко, Савченко-Більський, товариші секретарів – Мірний, Красковський, Зільберфарб.

Заслухано телеграму голови з'їзду селян Поділля 8–9 жовтня в м. Вінниці; ухвалено копію телеграми в перекладі на російську мову подати до відома Тимчасового уряду.

Заслухано проект відозви до населення про потребу берегти ліси. Доручено генеральному секретареві земельних справ переробити відозву і подати на розгляд Секретаріату у ближчому часі.

Обговорено питання про konieczність оголосити в засіданні Малої Ради заяву Секретаріату в справі Українських Установчих зборів. Вироблено текст заяви і доручено Голові Секретаріату остаточно обробити його і подати на ухвалу Секретаріату 14 жовтня.

Заслухано звіт повідомлення *К.П.Василенка* про призначення його Тимчасовим правительством на посаду комісара м. Києва і складено текст відповіді на звіт повідомлення (копію прикладено до протоколу)⁵².

В.Винниченко, М.Міцкевич, О.Шульгин, М.Туган-Барановський, М.Зільберфарб, І.Стешенко, М.Савченко-Більський, І.Мірний
Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.39.
Машинопис, оригінал.

№ 11

14 жовтня 1917 р., раніше

Присутні: генеральні секретарі *Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгин*, товариші секретарів *Зільберфарб, Красковський, Мірний, Міцкевич*.

Вислухано, обговорено і ухвалено текст заяви Секретаріату в справі Українських Установчих зборів. Заяву доручено Голові Генерального Секретаріату оголосити у [Центральній] Раді і передати до надрукування у часописах⁵³.

Заслухано і коротко обговорено доклад комісії про вироблення проекту статуту «Вільного козацтва». Доручено комісії внести певні зміни в статуті і подати на ухвалу Секретаріату⁵⁴.

В.Винниченко, М.Міцкевич, О.Шульгин, М.Туган-Барановський, М.Зільберфарб, І.Стешенко, М.Савченко-Більський, І.Мірний
Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.40.
Машинопис, оригінал.

№ 12

1 лютого 1918 р.

Голубович⁵⁵, Жуковський, Ткаченко, Христюк, Сокович, Сидоренко, Порш, Грушевський. Слухали: пропозицію *Голубовича* відносно поширення адміністративних прав комісарів. Ухвалили: адміністративні права поширити.

Ф.1063, оп.1, спр.7, арк.2.

Копія, засвідчена печаткою Ради народних міністрів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Галенко О.І., Яневський Д.Б.* Перший уряд демократичної України. – К., 1992. – 74 с.; *Гомотюк О.* Державотворча діяльність Генерального Секретаріату (червень 1917 – січень 1918 рр.) // Центральна Рада і український державотворчий процес: (До 80-річчя створення Центральної Ради): Матер. наук. конф. 20 березня 1997 р. – К., 1997. – С.115–121; *Кудлай О.* Боротьба навколо прийняття «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» на VI сесії Української Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1997. – №5. – С.80–86; *Яневський Д., Затока О.* «Не допускайте змін у статуті Секретаріату» // Віче. – 1995. – №12. – С.122–138; Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання / Ред. рада: А.К.Кінах (голова), В.М.Литвин, Б.Є.Патон, В.А.Смолій (заст. голови), І.Ф.Курас; відп. ред. В.М.Литвин. – К., 2001. – 608 с. та ін.

² *Андрусішин Б.* У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. – К., 1995. – 191 с.; *Кудлай О.Б.* Законотворча діяльність народного міністерства судових справ Української Центральної Ради / НАН України. Інститут історії України. – К., 2002. – 72 с.; *Лебедева І.* Фінансова політика уряду УНР (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю.І.Терещенко. – К., 1999. – Вип.3. – С.108–127 та ін.

- ³ Винниченко В. Відродження нації. Ч.1. – К., 1990. – 348 с.; Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №8. – С.126–154; №9. – С.108–149; №10. – С.122–158; №11. – С.113–155; Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – 720 с.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Т.1. – Відень, 1921. – 152 с.; Т.2. – Відень, 1921. – 204 с. та ін.
- ⁴ Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2 т. / НАН України. Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищих органів влади та управління України. Т.1: 4 берез. – 9 груд. 1917 р. – К., 1996. – 589 с.; Т.2: 10 груд. 1917 р. – 29 квіт. 1918 р. – К., 1997. – 422 с.
- ⁵ Українська Центральна рада. – Т.2. – С.155.
- ⁶ Там само. – Т.1. – С.160–163.
- ⁷ Там само. – С.172–173.
- ⁸ Там само. – С.180–182.
- ⁹ Христюк П. Вказ. праця. – Т.2. – С.124.
- ¹⁰ Нова рада. – 1917. – 5 серпня.
- ¹¹ Винниченко В. Вказ. праця. – Ч.І. – С.295.
- ¹² Чикаленко Є.Х. Листування з В.К.Винниченком та П.Я.Стебницьким // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.111.
- ¹³ Грушевський М. Вказ. праця. – №11. – С.152–153.
- ¹⁴ Нова рада. – 1917. – 6 серпня.
- ¹⁵ Там само. – 5 серпня.
- ¹⁶ Винниченко В. Вказ. праця. – С.345.
- ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1063. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.7.
- ¹⁸ Українська Центральна рада. – Т.1. – С.274–275, 278–279, 285–287.
- ¹⁹ Докладніше див.: Лебедєва І.М. Формування організаційної структури уряду УНР доби Центральної Ради // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. зб-к наук. пр. – Вип.4. – К., 2001. – С.71–81.
- ²⁰ Українська Центральна рада. – Т.1. – С.286, 330; Рафєс М.Г. Два года революции на Украине: (Эволюция и раскол «Бунда»). – М., 1920. – С.48.
- ²¹ Державний архів м. Києва. – Ф.292. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.8.
- ²² Українська Центральна рада. – Т.1. – С.341–344.
- ²³ В оригіналі стоїть дата 8 червня 1917 р., але питання, які обговорювали генеральні секретарі, а також призначення наступного засідання на 9 липня свідчать, що дата 8 червня є помилкою друкарки.
- ²⁴ До першого складу Генерального секретаріату, обраного 15 червня 1917 р., входили його голова, генеральний секретар внутрішніх справ В.Винниченко, генеральний секретар міжнародних справ С.Сфремов, генеральний секретар військових справ С.Петлюра, генеральний секретар земельних справ Б.Мартос, генеральний секретар продовольчих справ М.Стасюк, генеральний секретар фінансових справ Х.Барановський, генеральний секретар судових справ В.Садовський, генеральний секретар освіти І.Стешенко, генеральний писар П.Христюк. Після відставки С.Сфремова секретарство очолив товариш генерального секретаря міжнародних справ О.Шульгин.
- ²⁵ Виконавчий орган Центральної ради після створення Генерального секретаріату отримав назву Малої ради.
- ²⁶ П.Стебницький очолював Українську Національну раду в Петрограді, наприкінці червня – на початку липня 1917 р. відвідав Київ.
- ²⁷ М.Ткаченко – член Комітету Центральної ради та Малої ради від фракції УСДРП, за освітою – юрист.
- ²⁸ «З'їзд народів» відбувся 8–15 вересня 1917 р. у Києві з ініціативи Центральної ради.

- ²⁹ М.Полозов (Полоз) входив до складу Українського генерального військового комітету, виконував обов'язки товариша генерального секретаря військових справ С.Петлюри.
- ³⁰ «Головні основи тимчасового вищого управління на Україні» або «Статут Генерального секретаріату» було ухвалено на засіданні Малої ради 16 липня 1917 р. Документ визначав функції, структуру, компетенцію Генерального секретаріату, порядок взаємовідносин між ним і Центральною радою та Тимчасовим урядом.
- ³¹ До остаточного організаційного оформлення генеральних секретарств як центральних органів виконавчої влади УНР їх іноді також називали генеральними секретаріатами.
- ³² Український генеральний військовий комітет (УГВК) на чолі з С.Петлюрою було створено на Першому всеукраїнському військовому з'їзді (5–8 травня 1917 р.) для керівництва військовими справами в Україні.
- ³³ С.Петлюра перебував у Ставці Верховного головнокомандувача генерала О.Брусилова, де вів переговори з приводу створення українізованих військових частин та повернення з армії учителів-українців до початку навчального року.
- ³⁴ Делегація генеральних секретарів на чолі з В.Винниченком мала виїхати до Петрограда для переговорів з Тимчасовим урядом з приводу затвердження «Статуту Генерального секретаріату».
- ³⁵ Український національний фонд було створено Центральною радою для акумуляції благодійних внесків на її діяльність.
- ³⁶ М.Криворотченко, член УСДРП, у червні 1917 р. обраний головою Полтавської міської думи, але був звинувачений у дезертирстві і залишив посаду.
- ³⁷ П.Понятенко – товариш генерального секретаря внутрішніх справ.
- ³⁸ 15 липня 1917 р. Мала рада обрала М.Рафеса генеральним контролером.
- ³⁹ Д.Дорошенко, член УПСФ, був призначений Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини й Буковини.
- ⁴⁰ Близько 5 тис. солдатів, які були зібрані на Київському розподільному пункті, оголосили себе полком імені гетьмана П.Полуботка і відмовились виступати на фронт до створення з них окремої української частини.
- ⁴¹ Генерал Л.Кондратович очолював в УГВК комісію спецслужб і консультативний відділ.
- ⁴² Генеральний секретаріат працював у цей час у приміщенні Центральної ради в Педагогічному музеї.
- ⁴³ До складу Генерального секретаріату у вересні – жовтні 1917 р. входили: голова, генеральний секретар внутрішніх справ В.Винниченко, генеральний секретар земельних справ М.Савченко-Більський, генеральний секретар фінансових справ М.Туган-Барановський, генеральний секретар освіти І.Стешенко, генеральний секретар міжнаціональних справ О.Шульгин, його товариші М.Зільберфарб (від єврейської національності) і М.Міцкевич (від польської національності), генеральний контролер О.Зарубін, генеральний писар О.Лотоцький. Декілька днів посаду генерального секретаря праці обіймав К.Василенко.
- ⁴⁴ Маються на увазі губернські й повітові комісари Тимчасового уряду.
- ⁴⁵ К.Василенко – член партії російських меншовиків, помічник редактора газети «Киевская мысль».
- ⁴⁶ І.Черниш – голова Київського губернського продовольчого комітету.
- ⁴⁷ І.Красковський – товариш генерального секретаря внутрішніх справ.
- ⁴⁸ 8 вересня 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив звернутися до Тимчасового уряду з проханням оголосити в Україні офіційною мовою українську.
- ⁴⁹ Українська Центральна рада. – Т.1. – С.313–314.
- ⁵⁰ І.Мірний – товариш генерального писаря.

⁵¹ Документ отримав назву «Меморандум Генерального секретаріату України Тимчасовому урядові Російської республіки» і був ухвалений Генеральним секретаріатом на засіданні 13 жовтня 1917 р.

⁵² Генеральний секретаріат рекомендував призначити на посаду комісара м. Києва, яка залишилась вільною внаслідок відставки М.Страдомського, А.Ніковського, члена УПСФ, редактора газети «Нова рада». Тимчасовий уряд затвердив на посаді К.Василенка, який після цього вийшов зі складу Генерального секретаріату. Текст заяви Генерального секретаріату з цього приводу зберігається у Державному архіві м. Києва (ф.292, оп.1, спр.10, арк.8).

⁵³ Заява, в якій Генеральний секретаріат підтримав ідею проведення Українських Установчих зборів, була оголошена на засіданні Малої ради 17 жовтня 1917 р. і спричинила погіршення відносин між ним і Тимчасовим урядом.

⁵⁴ Статут «Вільного козацтва» України Генеральний секретаріат ухвалив 13 листопада 1917 р.

⁵⁵ Рада народних міністрів працювала в евакуації у неповному складі, тому вакантні посади члени уряду тимчасово розподілили між собою. В.Голубович, голова Ради народних міністрів, взяв на себе обов'язки міністрів закордонних справ та торгу і промисловості, М.Ткаченко став заступником голови уряду, міністром судових справ та фінансів, О.Жуковський обіймав посаду військового міністра, П.Христюк очолив міністерства внутрішніх справ та освіти, Г.Сидоренко був призначений міністром пошт і телеграфу. Залишилися на своїх посадах міністр шляхів Є.Сокович та міністр праці М.Порш. У кількох засіданнях уряду брав участь М.Грушевський.